

PÕLLUMAJANDUSLIKUD KATSEJAAMAD KAASAEGSES ASETUSES¹

T. Vain

Põllumajandusteadus on õppe- ja katsemajandite kaudu väga tihedalt seotud praktikaga ning suur osa nendes tehtavast teadustööst peab leidma põllumajanduspropaganda abil kiire tee praktikasse. Teiste sõnadega: õppe- ja katsemajandid ning katsejaamad või käesoleval etapil ka riigimajandid on teatud mõttes põllumajandusteadusele nagu veealune osa, mis teadusliku uurimistöe taustal võib jääda varju, kuid ilma milleta ei ole sageli võimalik uurimisi läbi viia. Põllumajandusteaduse riiklikul suunamisel ei ole võimalik neid asutusi põllumajanduse teadusasutuste ringist välja jätta.

Peab aga kohe märkima, et käesoleval etapil pööratakse õppe- ja katsemajanditele suhteliselt vähe tähelepanu, millest tulenevalt osa neist ei ole suutelised oma põhi-funktsioone täitma.

Eesti Vabariigi algaastail, kuni 1940. a. juunipöördeni, olid õppemajandid ja katsejaamad üldiselt korras ja täitsid oma ülesandeid. Praegu on raske ette kujutada, millises suunas üks või teine katsebaas oleks arenenud, kui ei oleks olnud sõdasid, repressioone ega kollektiviseerimist, mille tagajärjel paljud õppe- ja katsemajandid kas hävisid või takerdus nende areng. Pärast sõjajärgset perioodi, 1950. aastate lõpus ja 1960. aastate alguses algas katsemajandite ja katsejaamade tegevuses uus tõus. Moodustati näidismajandid ja kujundati välja katsemajandite süsteemid. Kõik see võttis aega ja rahalisi vahendeid.

Täna võime tõdeda, et selle kategooria majandite baasil töötati välja kaasaegsed loomade ja lindude aretussüsteemid, seemnekasvatussüsteemid, kontrolliti mitmeid tehnoloogiaid, teostati uurimistöid. Need majandid kujunesid põllumajandusliku propaganda keskusteks kas kogu vabariigi ulatuses või antud regioonis.

Tõsi küll, neil väljakujundatud asutustel ja süsteemidel oli nii ideoloogilisi kui ka majanduslikke puudusi, kuid põhimõtteliselt nad antud etapil oma ülesande põllumajandusteaduse ja õppetöö ees täitsid.

1980. aastatel, kui põllumajanduse juhtimine järjekordselt ümber korraldati, viidi katse- ja õppemajandid rajoonide ATK-de alluvusse. Viimased ei olnud huvitatud katse- ja õppetööst või ei mõistnud selle tähtsust, mistõttu selle kategooria majandite tegevus hakkas hääbuma, kuna tootmisteaduslike ürituste investeerimine katsemajandites sisuliselt lakkas.

Kui püüda iseloomustada viimast 30...40-aastast perioodi katseasutuste tegevuses, siis on selles saavutusi, aga ka kõikumisi ühest äärmusest teise.

Käesoleval etapil, kus toimub vabariigi majanduse, s.h. põllumajanduse reorganiseerimine, tuleb põllumajandusliku reformi käigus ümber korraldada põllumajanduslikud õppe- ja katsemajandid.

Sellealaste projektide ettevalmistamisel ja ettepanekute tegemisel lähtuti järgmistest põhimõtetest:

- moodustatavad katsejaamad ja riigimajandid peaksid omama ajaloolisi traditsioone teaduslikuks uurimistööks ja põllumajandusliku propaganda läbiviimiseks;
- põllumajandusliku reformi käigus peavad säilima teaduslikud ja tootmisteaduslikud allüksused või kui see pole võimalik, siis lahtiriigistamine peab toimuma nii, et ei kannataks nende põhifunktsioon(id);
- säilitada kohtadel olev teadlaskaader ja teadustöök vajalik infrastruktuur;
- säilitada loomade genofond;

¹ Ettekanne Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi koosolekul 6. oktoobril 1993. a.

- moodustatavate katsejaamade ja riigimajandite tootmistase ei tohi kannatada põllumajandusliku reformi käigus või vahetult peale seda, neis peab olema võimalik läbi viia katseteid ja teostada põllumajanduslikku propagandat;

- moodustatavad allüksused peaksid paiknema põhiliselt riiklikul maafondil, s.o. endiste riigimõisate territooriumidel;

- põllumajandusreformi käigus ja sellele järgneval perioodil tuleb kulutada minimaalselt riiklikke vahendeid nende asutuste põhifunktsioonide suunamiseks.

Vastavalt põllumajandusministeeriumi käskkirjale on riigimajandite ning õppe- ja katsemajandite nimekirja lülitatud järgmised majandid, kusjuures nende põhifunktsioonid on määratletud järgmiselt:

1. Riigimajandid Põllumajandusministeeriumi alluvuses:

JÜRI RIIGIMAJAND	- seemnekasvatus, veiste tõuaretus
LUUNJA RIIGIMAJAND	- lille- ja köögiviljakasvatus, teraviljaseemnekasvatus
SÕMERPALU RIIGIMAJAND	- lina- ja kartuliseemnekasvatus
KEHTNA RIIGIMAJAND	- ELVI seakasvatuse osakonna katsebaas, sigade ja veiste kõrgaretuskarjad
TARTU RIIGIMAJAND	- teravilja- ja heinaseemnekasvatus, loomkatsete läbiviimise koht (Vorbuse), kalakasvatuse osakonna katsebaas

2. Taimekasvatuslikud katsejaamad Põllumajandusministeeriumi alluvuses:

JÕGEVA SORDIARETUSJAAM - sordiaretus, seemnekasvatus

2.1. Jõgeva Sordiaretusjaama koosseis:

Sangaste katsejaam - 'Sangaste' rukki aretus, taimekasvatus, teadusuuringud

3. Loomakasvatuslikud katsejaamad põllumajandusministeeriumi alluvuses:

HEIMTALI LOOMAKASVATUSLIK KATSEJAAM - trakeeni tõugu hobuste kasvandus

PIHTLA HOBUSEKASVANDUS - eesti tõugu hobuste kasvandus

4. Õppe- ja katsemajandid Eesti Põllumajandusülikooli alluvuses:

JÄRVSELJA ÕPPEMAJAND

ERIKA ÕPPEMAJAND

RAADI ÕPPEMAJAND

5. Taimekasvatuslikud katsejaamad ja riigimajandid Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi alluvuses:

ANTSLA KATSEJAAM - agrokeemiaalased uuringud

OLUSTVERE KATSEJAAM - taimekasvatuse teadusuuringud, teraviljaseemnekasvatus

SAKU KATSEJAAM - taimekasvatuse teadusuuringud, köögiviljade, teraviljade ja rapsi sordivõrdlus

KARJA KATSEJAAM - taimekasvatuse teadusuuringud, põllukultuuride sordivõrdlus, seemnekasvatus

KUUSIKU KATSEJAAM - taimekasvatuse teadusuuringud, teraviljaseemnekasvatus

MOOSTE KATSEJAAM - lina teadusuuringud, seemnekasvatus ja sordivõrdlus

POLLI KATSEJAAM - puuvilja- ja marjakultuuride sordivõrdlus

SIMUNA KATSEJAAM - taimekasvatuse teadusuuringud, sordivõrdlus

JÕGEVA RIIGIMAJAND - teravilja-, heintaimede ja kartuliseemnekasvatus

6. Loomakasvatuslikud katsejaamad Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi alluvuses:

ARKNA KATSEJAAM - loomakasvatusalased teadusuuringud, veiste kõrgaretuskari

KURTNA LINNUKASVATUSE KATSEJAAM - linnukasvatusalased teadusuuringud, lindude tõuaretus

TORI HOBUSEKASVANDUS - tori tõugu hobuste kasvandus

PIISTAOJA VEISEKASVATUSE KATSEJAAM - veisekasvatusalased teadusuuringud, veiste kõrgaretuskari

Märkus: esitatud nimekirjast on jäetud välja põllumajanduslike kõrgkoolide ja tehnikumide õppemajandid ning Riikliku Sordikatsekeskuse katsepunktid.

Käesolevaks ajaks on tehtud rida organisatoorseid muudatusi. Nii on nimetatud Jõgeva Sordikatsejaam ümber Jõgeva Sordiaretuse Instituudiks. Majanduslikel kaalutlustel ei moodustatud Pihla hobusekasvandust. Samuti ei moodustatud EMMTUI raames Karja Katsejaama. Muudatused on toimunud Riikliku Sordiaretuskeskuse struktuuris ja ilmselt toimuvad edaspidi tehnikumide õppemajandite arvus, kuna haridusreformiga osa tehnikume planeeritakse likvideerida.

Enam kui aastase tegutsemise järel on aga paljudel katsejaamadel ja teistel selle kategooria majanditel tekkinud rida probleeme, millised tinglikult võiks liigitada alljärgnevalt.

Esiteks see, et osades katsejaamades ja riigimajandites on finantsmajanduslik tegevus ebarahuldav. Esmajoones on selle põhjuseks tootmise madal efektiivsus. Aga samuti see, et kõik need asutused on kas läbinud põllumajandusliku reformi või on see pooleli. Reformi läbiviimisel aga ei arvestatud komplekselt moodustatava katsejaama või riigimajandi arengusuundi, tema vajadusi ja põhifunktsioonide täitmise võimalusi. Halvavalt on mõjunud ka, et vallad ei ole olnud kõikjal suutelised tagama elamu-kommunaalteenuseid ja seda on pidanud tegema vastmoodustatud finantsiliselt raskes seisus olevad katsejaamad.

Käesoleval etapil on üheks olulisemaks pidurdavaks faktoriks ka raha aeglane ringlus põllumajanduses ja seda esmajoones töötleva tööstuse süü tõttu. Samal ajal pole põllumajandusministeerium suutnud operatiivselt lahendada lühi- ja pikaajaliste krediitide andmise korda, rääkimata sooduskrediitide eraldamisest selle kategooria asutustele.

Kõik eespool märgitud tegurid on takistanud katsejaamade ja riigimajandite rahuldavat finantsmajanduslikku tegevust.

Teiseks oluliseks probleemiks on maaga seonduvate küsimuste aeglane lahendamine. Kuigi eespool nimetatud asutuste moodustamisel püüti arvestada seda, et need paikneksid riiklikul maafondil, ei ole seda suudetud alati järgida, sest eelneva 50 aasta jooksul on tahes-tahtmata teaduslikke või tootmisteaduslikke asutusi loodud eramaadele.

Vaadeldes analoogiliste asutuste arengut meie lähinaabrite juures, s.o. Põhjamaades, näeme, et reeglina on maavaldused nende asutuste jaoks reguleeritud eelnevalt ostumüügitehingutega, millele järgneb vastava asutuse väljakujundamine. Meil on käesoleval etapil vastupidine olukord. Seda komplitseerib veel asjaolu, et kuni käesoleva ajani sisuliselt puuduvad riiklikult sätestatud seadusandlikud aktid, kuidas ühel või teisel juhul toimida.

See taandab küsimuste lahendamise maaomaniku ja katsejaama või riigimajandi direktori tasandile, kusjuures seaduste puudulikkuse tõttu ei ole viimased alati suutelised oma perspektiive välja kujundama. Arbiteri roll selles küsimuses on antud valdadele, kes suhtuvad katsejaamade ja riigimajandite maaeraldusprobleemidesse positiivselt, kuid ei ole suutelised lahendama vabariiklikke probleeme ühe või teise katsejaama või riigimajandi põhifunktsiooni täitmise seisukohalt. Ometi sõltub põhifunktsiooni täitmine maa eraldamisest, sealjuures selle suurusest.

Eeltoodust tulenevalt vajavad katsejaamade ja riigimajandite maaga seonduvad probleemid seadusandjate kui ka täitevorganite poolt väga kiiret lahendamist.

Kolmandaks probleemide ringiks on selle kategooria majanditele antud põhifunktsioonide täitmine. Põllumajandusministeeriumi käskkirjaga on täpsustatud iga majandi põhifunktsioonid. Käesoleval etapil, kui riigimajand või katsejaam on finantsilistes raskustes või on lahendamata tema käsutusse jääva maa probleemid, on küsitav, kuidas suudetakse täita põllumajandusministeeriumi käskkirjas antud ülesanded või kujundada välja perspektiivid nende täitmiseks.

Samas on tekkinud ka vastupidiseid olukordi. Näiteks Tartu Riigimajandi üheks ülesandeks on kõrgpaljundusega seemnevilja tootmine. 1993. aastal osteti seda majandilt ainult mõni tonn. Seemnevilja tootmine on tunduvalt kulukam kui söödavilja tootmine.

Majand on aga sunnitud 600...800 tonni kõrgepaljundusseemet söötma loomadele. Selgusetu on, kes hüvitab tekkinud kahju.

Loomakasvatusteadustele allutatud katsejaamades on püütud põhifunktsioonide täitmisele pöörata vajalikku tähelepanu. Neid on täpsustatud instituudi teadusnõukogu koosolekutel jne., kuid oluliselt segavad finantside piiratus, maaga seonduvad probleemid jne. Katsejaamad ja riigimajandid vajavad põhifunktsioonide täitmiseks täit tähelepanu, et kindlustada vastaval tasemel katse- ja õppetöö läbiviimine.

Kuni käesoleva ajani on selle kategooria asutustega tegelnud instituudid ja EPMÜ, kelle otsealluvusse on katseasutused kuulunud, ning põllumajandusministeeriumi endine teaduseosakond.

Käesoleval etapil, mil sisuliselt reorganiseeriti kogu põllumajandusteaduse arengu suunamine ja finantseerimine (moodustati EPMÜ laiendatud teadusnõukogu), peaks nimetatud institutsioon pöörama erilist tähelepanu katsebaaside põhifunktsioonide täitmise tagamisele. Vajalike probleemide lahendamiseks ei tohiks kõrvale jääda põllumajandus-ministeeriumi teaduse büroo.

Riigimajandite põhifunktsioonide suunamine peaks toimuma põllumajandusministeeriumi kaudu, kes peab ka vastutama nende asutuste töö tulemuslikkuse eest.

Katsejaamade ja riigimajandite töö korraldamiseks oleks vajalik koheselt rakendada rida meetmeid, millised allakirjutaja arvates oleks järgmised:

- Asjaomaste organisatsioonide poolt vaadata veelkordselt läbi riigimajandite ja katsejaamade nimekiri ja need asutused, kus puuduvad majanduslikud võimalused neile antud põhifunktsioonide täitmiseks või kui neid ülesandeid (näit. kartuliseemne tootmine) ei ole vaja lahendada, tuleks selle kategooria majandite nimekirjast kustutada. Enne nimekirjast kustutamist on vajalik analüüs, et vältida vigu, mida selle kategooria asutuste reorganiseerimisel on juba korduvalt tehtud.

- Lahendada kiirendatud korras, seadusandlusest tulenevalt, selle kategooria majandite haldusesse antava maaga seonduvad probleemid.

- Kindlustada riigimajandid ja katsebaasid lühiajaliste ja pikaajaliste krediitidega ning võimaluste piires rakendada sooduskrediite.

- Riigimajandite ja katsejaamade järgmise aasta põhiülesanded tuleb täpsustada hiljemalt detsembrikuus ning näha ette ka vahendid nende ülesannete täitmiseks.

Ühtlasi on vajalik, et riigimajandite ja katsejaamade tegevust põhifunktsioonide täitmise seisukohalt hinnataks igal aastal ja vajaduse korral rakendataks selle tõhustamiseks vastavaid meetmeid.